

SAVA BABIĆ
Az élet: álom

Márai Sándor *Szindbád hazamegy* című regénye 1940-ben, a második világháború elején jelent meg, amikor úgy látszott, hogy ezzel csak az előző, „befejezetlen” első világháború folytatódik valójában. Nem mindenki látta így, de a magyarok igen. Az első világháború végén Ausztria–Magyarország széthullott, s a helyén egy sor új ország alakult: Magyarország területe egyharmadára zsugorodott, a magyarság jelentős hányada pedig az államhatárokon kívülre szorult. S ahelyett, hogy az új állam – mint általában elvárható –, a demokrácia meg a szervezettség mintaképe, a határon túl rekedtek megtartó anyországa lett volna, újonnan berendezkedve kicsiny, diktatórikus államalakulat lett, mely revánsra szomjazott. Nem elég, hogy az új határok megvonásával több millió magyar szakadt el az egységes nemzettesttől, jelentős számú menekült is érkezett az országba, illetve szóródott szét szerte a nagyvilágban. Mindent egybevetve: rengeteg személyes és családi tragédia, tengernyi baj zúdult az országra; az egész világ a magyarok ellen volt, azért is, mert a döntésekben kétféle mérce érvényesült...

A trianoni szerződést a magyarok *békediktátumnak* nevezik; manapság *rendezési csomag* a neve az ilyeneknek – azaz: vagy viszed az egészet, vagy pedig...

Felmerül a kérdés, hogy az első világháború után, amikor annyi menekült tódult az országba, s ennél is többen maradtak a szomszédos utódállomokban vagy másfelé emigráltak, vajon mi volt az a gyógyír, amely segíthetett, hogy a megtépázott magyarság begyógyítsa nemzeti tragédiájának (vagy mint napjainkban mondják: a feldarabolt nemzettest) sebeit?

*

Magyarország első koronás uralkodója az 1001. január 1-jén megkoronázott I. István király volt, s az ország azóta önálló állam, amelynek történelmében a felvirágzás és hanyatlás korszakai váltják egymást; noha volt idő, amikor területének egyharmadát a török bitorolta, sohasem veszítette el folytonosságát, még akkor sem, mikor a Habsburgok kerültek trónra, s Magyarország az Osztrák Birodalom, majd utóbb az Osztrák–Magyar Monarchia egyenrangú része lett.

Évszázadok óta él a tudat, nem is csak történelmi, hanem kulturális értelemben is, hogy mely területeken élnek vagy éltek magyarok. Mindennek vége szakadt az első világháború befejeztével.

Idézzük csak emlékezetünkbe, álljon itt egy összehasonlítás: a szerb nemzet, Štefan személyében csak a

XII. században emelte trónra első koronás királyát, és az ország csupán háromszáz évig maradt független; Karađorđe, majd Miloš Obrenović már csak a XIX. században szerveznek újra államot, alapítanak intézményeket, támogatják a kultúrát... Igaz, a nép körében fennmaradt a történelmi tudat, a múlt szolgált támaszául, sőt fenségesen ihletett nemzeti eposz alakjában újjáteremtve mítosszá és etikává vált. De ne felejtjük el, hogy az effajta etika mint erkölcsi irányelv csupán kívánatos eszmény, mert közöttte és a mindennapi élet erkölce között kényszerű eltérések tapasztalhatók.

Vagyis a válasz az előbbi kérdésre: a gyógyír a múlt alkotó módon való újraélése lehet, s az álom is mindig az.

Minden körülménytől függetlenül: az alkotómunka folytonosságot teremt, és minél kedvezőtlenebbek, súlyosabbak a feltételek – a mű annál álomszerűbb. Egyedül az eszközök, a média változnak. Az alkotómunka, a kultúra megjelenési formái különbözhetnek egymástól, a lényeg azonban mindig nagyon hasonló.

A magyarok válasza sem más: az álom.

*

Ez a két nép, a magyar és a szerb sohasem számított világhatalomnak, ámbar történelmükben, főként pedig kultúrájukat illetően jelentős korszakokról tudunk; volt is, van is mit felkínálniuk az emberiségnek. No de mit mondjunk azokról a nemzetekről, amelyek a világ nagyhatalmai voltak valamikor, majd egyszerre csak megszűntek annak lenni? Mi van például a spanyolokkal, hogy s mint élték meg és hogyan kúrálták ők a sebeiket? Az erős és gazdag világhatalom ma lényegében az európai Spanyolországra korlátozódik. Egy spanyol irodalomtörténészt kérdeztem meg efelől. Az egyik Calderón-dráma címével válaszolt: *Az élet álom*. A mindennapi élet akkor lehetséges, ha az ember megérti, hogy megélt életünk egyenértékű az álommal, amelyet megálmodtunk; akkor pedig már nem is tudható, hol a határ valóság és álom között. Mi több, az álom akár valóságosabb és jelentősebb lehet az életben, mint maga az élet.

Az ember lényének leglényege az álom; méltóságának megőrzése; a tragédiából való kibontakozás; általában az élet folytatása akár sebhelyekkel is. Más szóval: a művészet mint párhuzamos élet.

*

A mesélés szükséglete, s hogy a mese révén győzzük le az élet durva realitását, tragikumát, sőt a halált is – jól ismert jelenség. Az *Ezeregyéjszaka* fogalma egy időben metafora is, meg éltető eljárás is. Az élet nemcsak hogy mese, rege, hanem egyáltalán addig lehetséges, ameddig a mese tart. A szó igazi értelmében a mese tartja fenn.

Krúdy Gyulának (1878–1933), ennek a különös és valóságos írónak a megjelenésével egy kifogyhatatlan

mesélő kedvű elbeszélő tűnik fel. Hasonmása, Szindbád nem véletlenül viseli ezt a nevet: egyszer, amikor felfigyelt öszülő halántékára (a közeli öregség, a halál előjeleire), útnak eredt, hogy még egyszer bejárja azokat a helyeket, ahol korábban megfordult, felidézze a hajdani ízeket, illatokat, a nőket, akiket valaha szeretett, s mindazt, amit átélt és értéként emlékezetébe vésett. Megannyi híradásaként az életről, az idő múlásáról vallott tudatának, az életről álmodott álomról, amely nem egészen azonos az étellel. S ami nem más, mint utazás az eltűnt idő nyomában, megismételt élet egy magasabb szinten; megkettőzött élet, kétszeresen megélt élmény.

Szindbád a magyar kultúrtérrel összefüggő nyelvterületen mozog, de nemcsak ott, hanem e térségek egész európai történelmét is érintve Konstantinápolytól Lengyelorszáig. Krúdy a Szindbád-történeteket az első világháború előtt kezdte írni, a háború alatt is folytatta és haláláig írta. Az egyazon főhős és az eltűnt idő keresésének gondolata kölcsönöz nekik egységes keretet. Bár a különböző korszakokban írt novellák között jelentős eltérések is vannak, mégis egy csokorba fogja össze őket az író egyénisége és még valami: az álom. Krúdy igazában letűnt idők és letűnt emberek, életek emlékét idézi fel, miközben gyengéden, gondosan, az álom hímes hálójában dédelgeti hőseit. Itt szó sincs valamiféle realitás életrekeltéséről, mert ilyen valóság soha, sehol nem létezett. Legfeljebb valamilyen megfoghatatlan, belső realitásként. Krúdy önéletrajzi elemekre támaszkodva, nemkülönben belső késztetései engedelmességgel alkotott meg egy életet, amely kitapintható, kézzelfogható, önmegvalósító, s ezért létezőnek mondható. Nem rekonstruált, hanem megálmodott.

Szindbád finom és érzékeny, túlságosan is érzékeny szellem: költő. A múltnak, az odaveszetteknek, az elfeleltetteknek, a néhainak, a lehetségesnek, mindennek a felidézése. Szindbád: a költő Krúdy megtestesülése próza formájában. Az élet pedig csak álom.

*

Ami a magyarokkal történt az első világháború meg Trianon után, napjainkban a szemünk láttára történik a szerbekkel. Ámbár igaz, minden hasonlat sántít valahol, a párhuzamba állítás sohasem fedheti egymást tökéletesen. A magyarság évszázadokon át egyazon térségeket lakott be, ezek idővel nyelvük és kultúrájuk szerves részévé váltak. Mi azonban csak a XX. században kerültünk valamennyien egy közös országba, akkor is úgy, hogy a törzs tagjai szétszórtan éltek különböző régiók és más államalakulatok térségeiben, s manapság sincs másként. Meg is vannak a következményei: a sérülések, sebhelyek – mindaz, ami mindenkit érint, mindenkire közel áll, és érthető.

A magyarok ezt az érzületet művészetükben, elsősorban irodalmi művekben fejezték ki; ha korábban nem is, ma már hozzánk is közel állnak ezek az olvasmányok. Ugyanúgy, mint Krúdy régesrég megalkotott művének hőse, Szindbád. Krúdy Gyula pedig csupán egyik tagja, ámbár megkerülhetetlen csúcsa egy értékekben gazdag íróársadalomnak.

Vagy más szóval: hogyan találjunk gyógyírt sebeinkre? Álmainkban. Úgy, ahogyan a magyarok, spanyolok gyógyígtatták a magukét...

Ha pillanatnyilag nem mehetünk is Mostarba, Šibenikbe, Dubrovnikba, Mljet-szigetére: de hát jártunk ott, láttuk, észleltük, megkóstoltuk boraikat, elbeszélgettünk ottani barátainkkal, jól emlékszünk a víz, a napsütés érintésére, a fenyvesek illatára... álmodhatunk róluk, és álmainkat élhetjük. Műalkotásokat hozhatunk létre, azokat olvashatjuk, megérthetjük, velük és álmoképek társaságában élhetünk.

Álmainkat, mindazt, amit megéltünk, láttunk, elolvastunk – többé senki sem veheti el tőlünk. Az élet valóban álom.

*

S akkor Márai Sándor (1900–1989), az ismert és elismert regényíró megírta *Szindbád hazamegy* című regényét. Eredeti hangú alkotóművészként már bizonyított, de akkor egy másik író és másik világ, Krúdy Gyula és hőse, Szindbád világa után nyúlt. Miért?

Amiképpen Krúdy apró részletekből egy egész lehetséges világot teremtett, azonképpen Márai továbbálmodta ugyanezt, de úgy, hogy egyúttal tisztelétét fejezte ki egyfelől Krúdy nagysága, másfelől e letűnt világ előtt, amely csakis némelyik valóra vált elemére nézve lehet kívánatos. Az érzelmi világ vált valósággá, s a fájó lélekben lelt visszhangra, amely nem talált gyógyírt sebeire. A való világ teljesen más, mi több, ezzel ellentétes irányba fordult.

Szindbád többé már nemcsak az álmok hőse, hanem alkotója, írója annak a regénynek, amely erről a világról szól; ő: maga Krúdy. S vágyálma Márainak, az álom, melynek révén érzelmileg visszaállnak a régi szép idők, a hajdani történetek, a valamikori érzelmek, illetve a visszhangjuk, amely továbbra is él.

Egyúttal talán azt is meg kellene állapítanunk, hogy Márai regénye úgyszintén költészet. Egyúttal az első magyar esszéregény, amely szándékosan regényformában íródott. De nem elvont spekulációk és gyötrődés tárháza, hanem maga az érzékletesség.

A második világháború éppen hogy csak megkezdődött, amikor Márai az első háborúból megörökölt kérdésre válaszol:

„– Hol van a régi ország, Szindbád úr? – kérdezte a pincér halkan.

– A lelkekben – felelte csendesen a hajós, s kivette szájából a fopiszskálót.”

A félreértések elkerülése végett hangsúlyoznunk kell, hogy Márai – Krúdyéhoz és Szindbádéhoz hasonló költőisége, az étel és ital, az illatok és ízek poézise mellett – a finom ironia eszközeivel él a mindennapi, gyakorlati élettel való szembenállása jeléül. Életszerűtlennek és haszontalannak tartja az olyanféle szemléletet, filozófiát, amely bizonyos életmódot jellemez, azt, amikor valaki – mit sem törődve a viszonyok bármiféle változásával – túlságosan is élvezi, habzsolja az életet.

Márai Szindbádja, a maga hozzájárulásaként, élete végén két kulcskérdés körül sommázta gazdag életpasztalatait. Először: hogy végül is minden rendben volna, ha minden embernek megadatna az a hiányzó havi négyszázötven fix. A másik döntő jelentőségű kérdés, melyre válasz kerestetik, a következő: a két és három deci, valamint a fél liter borhoz képest – ennyit szoktak rendelni a vendéglőben – ugyan mi a frászt akar jelenteni a négy deci? Az effajta ironizálás azonban semmi kárt nem tesz az életben, amelyet élünk; a gúnyolódás is, az élet is, meg a feltett kérdések sora is, csupáncsak álom. Élet pedig van is, nincs is, az álom az egyetlen érték.

*

A legutóbbi zord télen meglepett a behavazott falvak és vidékek Magyarországról érkező rémhír: nincs kenyér a búzatermő rónaság falvaiban, helikopterekből dobál-

ják nekik a betevőt. Hát már faluhelyen is elfelejtették, hogy kell kenyeret sütni?

Majd eszembe jutott, hogy egyszer, amikor szokás szerint (mint különben mindig, amikor Pestre visz az utam), Hubay Miklós barátommal ebédeltem a Rondella Étteremben, az asztaltól távozóban a pincér halkán, hogy mások ne hallják, odasúgta Hubaynak: „Jöjjön szerdán, paprikáskrumpli lesz, hús nélkül!” Semmit sem értettem belőle. „Schol, egyetlen pesti étteremben sem szolgálnak fel hús nélküli paprikáskrumplit” – szolgált magyarázattal házigazdám. – Egyszerűen nincs az étlapon. Feledhetetlen ízei a gyermekkorunk! Kizárólag a ház barátainak készítik el!

*

Ugyanazon évben (1989), amikor Márai kaliforniai emigrációjában, már nagyon öregén, pontot tett monumentális művére, a *Napló* hosszú sorozatára, majd önkezevel véget vetett életének, Milorad Sofronijević, a belgrádi bölcészkar német tanszékének könyvtárosa, egyébként maga is műfordító, valahol a német nyelvű könyvek között ráakadt Márai *Szindbád hazamegy* című regényére 1940-ből. Ki tudja, honnan, miért került oda, lényeg az, hogy megmaradt és megvárt engem: a szerb olvasóközönség épülésére is.

Eljött az idő, amikor olyan írók is, mint Krúdy Gyula és Márai Sándor közel kerülhetnek olvasóink szívéhez: az élet álom.

(1999)

A fordító is olvasó

Igen, magam is olvasóként, Krúdy Gyula olvasójaként jutottam el az elfeledett Márai Sándorig. Krúdy *Szindbád*jának visszafogott, de erjedő érzékiségétől elragadtatva, meglepetéssel fedeztem fel Márait, aki nemcsak hogy nagyra tartotta Krúdyt, hanem még regényt is írt Szindbádról, s amellet, hogy tovább éltette Krúdy hősét, egészen sajátos, önálló Márai-művet teremtett. Mindezt az olvasó nem láthatja át mindjárt, és az irodalomkutatók sincsenek tudatában egészen: no de ha Krúdytól lefordítjuk mind a kilencven Szindbád-novellát, majd azon melegében Márai *Szindbád hazamegy* című regényét is – két-ségnek nincs helye többé. Márai rendkívüli alkotó.

Minthogy pedig elkezdődött Márai *Napló*inak újradkiadása (a kilencvenes évek elején), egyszeriben nem csak olvasója, hanem lázas kutatója, végül pedig fordítója lettem a nagy műnek. Azonnal kiderült, hogy nálunk a hatalmas terjedelmű *Naplót* teljes egészében kiadni lehetetlen. Viszont lehetséges az olyan válogatás, amely nem csorbítja jelentékenyen az eredeti mű

értékeit; vagyis hogy megfelelő részleteket nyelvünkre, illetve a mi világunk számára lefordítsunk belőle.

Már a *Napló*nak a második világháború alatt keletkezett első kötete olyan magától értetődően korrespondál a kilencvenes évekbeli szerb viszonyokkal, mintha nálunk írták volna, azaz csupa olyan lényeges kérdésre válaszol, amelyek ilyen zord időkben rendre felmerülnek. Majd a rákövetkező kötetek is, bennük a háború utáni évek, a megghiúsult remények, az egyes ember felőrlődése, aztán az emigráció, a hontalanok elmagányosodása – ezek is olyan időszerűek, mintha rólunk írták volna. Ezen a ponton azonban meg kellett állnom a válogatás és a fordítás munkájában. Ugyanis nem volt értelme válogatni a már kirostált és húsz oldalnyira nyirbált naplójegyzetekben, beérni azzal a húsz oldallal, amelyet különben is bizonyos céloknak megfelelően válogattak össze, s amelynek nincs okvetlenül köze hozzám és kultúránkhoz. Semmiféle kihívást nem jelentett, és nem is kínált jó megoldást. Eszerint türelmesnek kellett lenni – és várni.

2001 végén megtudtam, hogy megjelent a korábban kihagyott (1950–52. évi) feljegyzéseket tartalmazó kötet, megkíséreltem beszerezni, de nem jártam sikerrel: egyet-